

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΜΑΪΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΤΑ ΣΥΜΑΪΚΑ

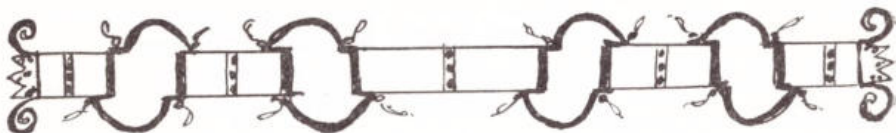
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΘΗΝΑΙ
1972

ΚΩΣΤΗ Β. ΖΑΧΑΡΙΟΥ

ΣΥΜΑΪΚΗ ΕΘΙΜΟΓΡΑΦΙΑ. ΑΠΟ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΜΕΡΑ

(Εἰκόνες - Στιγμιότυπα - Βιώματα)*

Ἀπὸ βδομάδες τώρα βρίσκονταν σὲ ὄργασμὸ δραστηριότητος καὶ βιασύνῃς ὅλες οἱ νοικοκυρές. Ἀπ' τὴ βαθιὰν αὐγὴ Ἰσα μ' ἀργὰ τὸ βράδῳ ἀνασκουμπωμένες, δὲν σήκωναν κεφάλι. Χ'υλιάσματα¹, σφουγαρίσματα κ' ἓνα σωρὸ ἄλλες σπιτικές ἀσχολίες τίς κρατοῦσαν σ' ἀληθινὸ συναγερμὸ. "Οπου νά 'σαι, βλέπεις, ἔφθαναν τὰ Χριστοῦγεννα καὶ τὸ σπίτι Ἰσα μὲ τότε ἔπρεπε, συγυρισμένο καὶ πεντακάθαρο, νὰ βρίσκεται ἔτοιμο γιὰ τίς μεγάλες μέρες. Κ' ἔπειτα: λείπουν, γαλέ, οἱ δουλειές ἀπὸ τὸ νοικοκ'υργιὸ γαὶ μάλιστα τέτοιες μέρες;

Οἱ φούρνοι στὶς γειτονιές² σ' ἀσταμάτητες φούριες. Μοσχοβολημένος ὁ τόπος ἀπὸ τὴ μυρωδιὰ τῶν καμένων κλαδιῶν³ τοῦ βουνοῦ. Ἀδιάκοπα τὰ σινιά⁴ μπαινοβγαίνουν ἀπὸ τὰ πυρωμένα στόματά τους. Ροδοκόκκινες οἱ γειτόνισσες, ποὺ 'το γυρὶ δω ν' ἄφου ἀδφ-φούρνον-αὐτὴ δὴν-ἐβδομάδα⁵ πρόσχαρες καὶ καλωσυνᾶτες συνεπαίρουν⁶ ἐκεῖνες, ποὺ θὰ κουβαλήσουν σὲ λίγο στὰ σπίτια τους, τοποθετημένα στὰ πανέρια, τὰ ἀχνιστὰ καὶ μυρωδᾶτα σινίγια⁷. Καὶ καθὼς τίς ξεπροβοδώνουν, τοὺς εὐχονται: Κ' αἰ τοῦ χρόνου, Ἀ-

* Γιὰ τὴν πιστότερη ἀπόδοση τῆς φωνητικῆς τῶν ἰδιωματικῶν φράσεων ἢ λέξεων, χρησιμοποιοῦμε λατινικοὺς φθόγγους καὶ σύμβολα. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. τὴ σημείωση ἀριθ. 1 στὴ σελίδα 192. (Σημ. τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐκδόσεως).

1. ἀσπρίσματα, 2. ἓνα ἢ δύο σπίτια σὲ κάθε γειτονιά εἶχαν ἰδιόκτητο φούρνο στὴν αὐλὴ τους, στὸν ὁποῖο τὰ γειτονικά σπίτια ἔψηναν τὸ βδομαδιατικὸ ψωμὶ ἢ τὰ σινίγια τους τὰ Χριστοῦγεννα καὶ τὰ κουλούρια τους τὸ Πάσχα, 3. τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς θερμαντικὴ ὕλη γιὰ τὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν στοὺς ἰδιόκτητους φούρνους, 4. χάλκινοι κυκλικοὶ δίσκοι μὲ διάμετρο ὡς 0,90 μ., ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦσαν σὲ διάφορες οἰκιακὲς δουλειές (καθάρισμα σιταριοῦ, ψήσιμο σινιγλιῶν, κουλουριῶν κλπ.), 5. ποὺ ἦταν ἡ σειρὰ τους νὰ ἀνάψουν τὸ φούρνο τὴν ἐβδομάδα αὐτὴ τὴν ὑπηρεσίαν στὸ φούρνο τῆς γειτονιάς ἀναλάμβαναν, ἐναλλάσσόμενες κάθε βδομάδα, μιὰ ἢ δύο γειτόνισσες, ποὺ εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ συγκεντρῶσουν τὰ καύσιμα (συνήθως κλαδιὰ τοῦ βουνοῦ), νὰ καθαρίσουν καὶ νὰ ἀνάψουν τὸ φούρνο, νὰ ἐπιστατήσουν στὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν, σινιγλιῶν κ.ἂ.δ., 6. βοηθοὺν, 7. εἶδος κουλουριῶν.

στραενί, κ' αἰ καλοφά(γ)ωτα. (Δ)έν-ι-βορεῖς δὰ νὰ μιλήσης ἐφέτη¹. Πιτυχημένα τὰ σινίγλια σου κ' αἰ στο ψήσιμο γαῖ στο νήβαμ-μα². "Α βῆς δὰ πγινὸγ-γιά τὰ γναλ-λάκ'ια κ' αἰ τὰ δζηθιλ-λάκ'ια³, πράματα καλά⁴. Αὐτὴ τὴν εἰκόνα, πανομοιότυπη κάθε χρόνο, παρουσίαζε τὸ νησί αὐτὲς τὶς ἡμέρες.

Γιὰ τὰ παιδιὰ ἰδίως οἱ προσόρτιες αὐτὲς ἀσχολίες τοῦ νοικοκυριοῦ, σὰν νὰ εἶχανε κάτι ποὺ τὰ τραβοῦσε, ἦταν οἱ εὐκαιρίες γιὰ ψυχαγώγηση, ποὺ τόσο ἀποζητᾷ ἡ ἡλικία τους. Συγκεντρωμένα, δὲν τὸ ξεχνῶ, ἔξω ἀπὸ τὸ φοῦρνο τῆς γειτονιάς, μὲ δικαιολογημένη τὴν περιέργειά μας, παρακολουθοῦσαμε, σὰν ἱεροτελεστία, τὴ διαδικασία τοῦ ψησίματος τῶν σινιγλιῶν, μὲ διάχυτο στὴν ἀτμόσφαιρα τὸ αἶσθημα τῆς εὐχάριστης προσμονῆς. Καὶ ὅταν ἡ ἱεροτελεστία αὐτὴ ὁλοκληρωνόταν, καλεσμένα ἀπὸ τὴ γειτόνισσα, ποὺ ἤδη εἶχε παραλάβει ψημένα τὰ σινίγλια της, σπεύδαμε νὰ τὴ συνεπάrouμε.

Χωρὶς χρονοτριβή, μόλις ἀνεβαίναμε στὴ μουνσάδρα⁵ μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ της, καταπιανόμασταν μὲ τὴν τοποθέτηση τῶν σινιγλιῶν στὴν καρναλ-λή⁶, ποὺ ἀναρτημένη, σὰν πολυέλεος, στὰ κορφάδια⁷ τοῦ ταβανιοῦ, λὲς καὶ τὸ ἔξερε, μᾶς περίμενε μ' ἀνοικτὴ ἀγκαλιὰ ἀπλώνοντας τοὺς κλώνους της. Ἦταν μιὰ χαρὰ νὰ μᾶς παρακολουθῇ κανεῖς. Τὸ σπίντιν-ἐδιδόνα⁸ ἀπὸ τὶς φωνὲς καὶ τὴ χαρούμενη ταραχή, ποὺ δημιουργοῦσαμε μὲ τὴ φούρια μας ποιοὺς ν' ἀποτελειώση πρῶτος τὸ δικό του κλώνο, περνώντας ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ ἑνα-ἑνα τὰ σινίγλια.

Ἀφρᾶτα κ' εὐωδιαστὰ ἀπὸ τὸ μαστίχι καὶ τὰ μυρωδικὰ (συνήθως ἔβαζαν κανέλλα καὶ μιστοκάρφια⁹), ἀληθινὴ πρόκληση τοῦ οὐρανίσκου, στὴν παιδική μας φαντασία φαίνονταν σὰν λιχουδιὲς γαργαλιστικές. Κυριολεκτικὰ τρέχανε τὰ σάλια μας, καθὼς τὰ πασπατεύαμε. Αὐτὸ βέβαια δὲν σήμαινε, πὼς θὰ μέναμε μονάχα μὲ τὴ μυρωδιά τους. Γιατὶ εὐγενικὴ καὶ καλωσυνάτη, ὅπως πάντα, ἡ νοικοκυρά, δὲν μᾶς ἄφηνε παραπονεμένους. Μ' ἑνα τερψιλαρύγγιο σινίγλι, συντροφευμένο μὲ τὸ ἀπαραίτητο γναλ-λάκ'ι καὶ δζηθιλ-λάκ'ι, σὰν ἀποζημίωση, ἃς ποῦμε, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση (τὴ φασαρία ἤθελα νὰ πῶ), ποὺ τῆς κάναμε, ταυτόχρονα ξεφλοῦσε καὶ τὴν σὰν ἔθιμο καθιερωμένη ὑποχρέωσή της νὰ μᾶς προσφέρῃ τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀγαλλίαση τοῦ καθαυτοῦ χριστουγεννιάτικου δώρου.

"Ἐτσι τὸ τερπνὸ μὲ τὸ ὠφέλιμο ἔβρισκε τὴν πλήρη ἐνσάρκωσή του στὸν

1. ἐφέτος. 2. ἀνέβασμα, 3. σινίγλια σὲ ἄλλα σχέδια π.χ. ματογυᾶλια ἢ μικρὰ ζεμπίλια (συμμετρί: γναλ-λάκ'ια, δζηθιλ-λάκ'ια), 4. πετυχημένα, περίφημα, 5. πατάρι (βλ. τὸ σχεδιάγραμμα στὴ σελ. 190), 6. ξεφλουδισμένος κορμὸς κυρίως μικρῆς πεύκης μὲ δυὸ ἢ καὶ περισσότερους κλώνους (συμμετρί χαλιδά, γι' αὐτὸ καὶ δίχαλη, τριχαλὴ κλπ.), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναρτοῦσαν τὰ σινίγλια τῶν Χριστουγέννων, τὰ κουλούρια τῆς Λαμπρῆς, τὶς κριθαρένιες κουλούρες τὸ καλοκαίρι κλπ. (πρβλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Συμμετρίκὰ Λαογραφῆματα, ἐν «Λαογραφία», τ. ΙΖ', σελ. 433, σημείωση ἀρ. 6), 7. δοκάρια, 8. ἀντιδονοῦσε, ἀντηχοῦσε, 9. μιστοκάρφια (γαρύφαλα).

ώραῖο συνδυασμὸ τῆς ψυχαγωγώγῃς, ποὺ μᾶς ἔδινε τὸ στόλισμα τῆς καρναλ-
-λῆς, μὲ τὴν προσφορὰ τῶν ἀφράτων *σινιγλιῶν*, ποὺ εὐπρόσδεκτα παίρναμε
μαζί μας ἀποχωρώντας ἀπὸ τὸ σπίτι της. Κ' ἐκεῖνη ἀβρὴ καὶ πρόσχαρη,
χαϊδεύοντας τὰ κεφάλια μας, μᾶς συνώδευε ὡς τὴν αὐλόπορτα καὶ εὐχαρι-
στώντας μας, μᾶς εὐχόταν: Κ' αἱ τοῦ χρόνου, παιδιγιά, (ν)ὰ ξανάωρτε. *Πγῖο*
φρόνιμα ὅμως. "Ε;

Σὰν σὲ κουφοῦ τὴν πόρτα βροντώντας στ' ἀφτιά μας τὰ τελευταῖα της
λόγια, ἔμεναν ἀναπάντητα. Ἐμᾶς ὁ νοῦς μας ἔτρεχε ἄλλοῦ. Μονάχα ἓνα ξερὸ
εὐχαριστῶ προφθάναμε νὰ τῆς ποῦμε καὶ τρεχᾶτοι, σὰν νὰ μᾶς κυνηγοῦσαν,
παίρναμε μ' ἀλαλαγμούς καὶ ξεφωνητὰ τὸ δρόμο γιὰ τὰ σπίτια μας. Παιδιὰ
πάνω στὶς τρέλλες μας, αὐτὰ θὰ σκεφτόμασταν τώρα; Εἴχαμε τόσα ἄλλα,
ποὺ μᾶς ἀπορροφοῦσαν τὴ σκέψη. "Οχι βέβαια ἔργοιες καὶ φροντίδες, σὰν
ἐκεῖνες ποὺ κρατοῦν ἀναστατωμένη τὴν ψυχὴ τῶμ-με(γ)άλω¹.

Εἴχαμε, βλέπετε, κ' ἐμεῖς τὰ προβλήματα μας. Τὰ Χριστούγεννα, ὅπου
νὰ 'σαι, ἔφθαναν καὶ πρωταρχικὴ ἔγνοια, ποὺ τυραννικὰ ἀπασχολοῦσε τὰ τρυ-
φερὰ μυαλουδάκια μας, ἦταν νὰ ξέρουμε πόσες μέρες μᾶς ἀπόμεναν ὡς τὶς
χριστουγεννιάτικες διακοπές. Μικρὸ τὸ ἔχετε αὐτό; Γεμᾶτοι ἀνυπομονησία,
ἀπὸ βδομάδες τώρα, ξεφυλλίζαμε τὸν *Καδζαμία*² μετρώντας τες. Γιατὶ δὲν
ἦταν μονάχα τὸ *χουδζούρι*³, ποὺ κρά-κρά τὸ καρτερούσαμε⁴, γιὰ νὰ ξε-
κουραστοῦμε ὕστερα ἀπὸ τοῦ φθινοπωρινοῦ σχολικοῦ τριμήνου τὴν ἐντατικὴ
προσπάθεια. Ἦταν κ' ἓνα σωρὸ σκοτοῦρες καὶ προβλήματα, ποὺ ἐπιτακτικὰ
περίμεναν ἀπὸ μᾶς τὴν αἴσια ἐπίλυσή τους καὶ δὲν μπορούσαμε ὀλιγωρώντας
νὰ τ' ἀφήσουμε στὴν ἐκκρεμότητα.

Καὶ πρῶτα-πρῶτα εἴχαμε νὰ ἐφοδιαστοῦμε μὲ τὴ *γαινούργια φελ-λάδα*⁵.
"Ἐπρεπε ὅπως ὅποτε νὰ *ξέ(ρ)οιμε-δὸ Τρα(γ)οῦδιν-ἀπ' ὀξω*⁶. Καὶ γιὰ νὰ
τὸ ψάλλουμε χωρὶς παραφωνίες καί, τὸ σπουδαιότερο, γιὰ νὰ μὴ παραμορ-
φώσουμε τὰ λόγια⁷ μὲ τὴν κακὴ ἀνάγνωση, ἦταν ἀνάγκη νὰ προπαρασκευα-
στοῦμε. "Ἐτσι κάθε βράδυ (εἴχαμε τότε καὶ τὸ ἀπόγευμα μάθημα ἀπὸ τὶς 2
ὡς τὶς 4) συγκεντρωνόμασταν στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ μας ἢ πίσω ἀπ' αὐτό,
στὸ μικρὸ περιβολάκι, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ πιὸ ἔμπειρου τρα-
γουδιστῇ, ποὺ ἐκτελοῦσε καὶ χρέη μαέστρου, κάναμε τὴν προπόνησίν μας.

Εἴχαμε ἀκόμη καὶ τὴν προετοιμασία τοῦ φαναριοῦ, ποὺ θὰ παίρναμε μα-
ζί μας στὰ Κάλαντα. "Οχι μονάχα θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ καθαρίσουμε ἀπὸ τὰ λά-
δια καὶ τὶς μουτζοῦρες, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι καλοστριμμένο τὸ φυτίλι του, γιὰ νὰ
φέγγη καλύτερα. Μᾶς ἔμενε ἀκόμη νὰ καταρτίσουμε, μὴν τὸ ξεχνᾶτε αὐτό,
καὶ τὸν κατάλογο τῶν σπιτιῶν, ὅπου θὰ τὰ λέγαμε. Γιατὶ οἱ γονιοὶ μας καὶ

1. τῶν ἡλικιωμένων, 2. τὸ γνωστὸ καλαντάρι, 3. ἡ χωρὶς ἔργοιες ἀνάπαυση, 4. ποὺ
τὸ περιμέναμε μὲ μεγάλῃ ἀνυπομονησίᾳ, 5. τὸ μικρὸ φυλλάδιο μὲ τὰ Κάλαντα, 6. ἀπὸ
στήθους, 7. τὶς λέξεις ἢ φράσεις.

ιδιαίτερα ὁ πατέρας μου δὲν τὸ ἔβρισκαν σωστὸ νὰ περιβαροῦμε δὸ γόσμο¹. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ περιοριζόμεσταν στὰ συγγενικά καὶ φιλικὰ μονάχα σπίτια.

Ἔτσι, μὲ τὸ μυαλό μας ρουφηγμένο ἀπὸ τὶς ἔγνοιες τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὰ Κάλαντα, φθάνουμε αἰσίως καὶ δίχως νὰ τὸ πάροουμεχ-χαπάρι² στὴν τελευταία βδομάδα πρὶν τὰ Χριστούγεννα. Ὅλα ἔτοιμα: καὶ τὸ φανάρι καὶ ἡ φελλάδα κ' ἐμεῖς καλὰ προπονημένοι. Ἀκόμα καὶ τὸν προϋπολογισμό, πόσα ἐπάνω-κάτω θὰ μαεύγαμε³, γι αὐτὸ δὸν-ἔχαμε γα(μ)ωμένο. Καὶ πανέτοιμοι ξεκινούσαμε.

(Ν)ὰ σᾶς ποῦμε δὸ τρα(γ)οῦδι; Ἀτελείωτα μᾶς φαίνονταν τὰ λίγα δευτερόλεπτα, πού μὲ δικαιολογημένη συγκίνηση καὶ ἀμίλητοι περιμέναμε ν' ἀκούσουμε τό: πῆτε τα. Προπαντὸς ἐκεῖνο τό, σὰν ψυχρολουσία, ἀναπάντεχο εἶπαμ-μᾶς το, πού ὅλως ἀνέλπιστα μᾶς πεταγόταν κατὰμουτρα, (δ)έθ-θὰ τὸ ξι(χ)άσω σὲ γούλημ-μου τῇ δζωή⁴. Καταλίν-ναμε δὴ γλώσ-σαμ-μας, (τί ἄλλο μπορούσαμε νὰ κάμουμε) καὶ σὰ βρε(γ)μένες κάτ-τ'ες⁵, χολομανισμένοι⁶ (ἐν-ι-ξε(ρ)ητε πόσο!), ἐτραβούσαμε βαρά'εϊ.

Ὅσο γιὰ τοὺς ἀρχάριους, πού γιὰ πρώτη φορά, ντροπαλοὶ καὶ συνεσταλμένοι, ἔβγαιναν στὰ Κάλαντα, ἦταν γοῦστο μὲ τὸ τράκ, πού πάθαιναν. Ἄν τύχαινε μάλιστα νὰ παρευρίσκωνται ἐκεῖ κοντὰ καὶ ἄλλα παιδιὰ, τὸ τί ἐπακολουθοῦσε, δὲν περιγράφεται. Ἡ πλούσια σὲ δηκτικότητα καὶ εἰρωνεία σκωπτικὴ διάθεση τοῦ Συμιακοῦ, πού δὲν ἔλειπε κι ἀπὸ τὰ παιδιὰ, ἔβρισκε τότε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ξεσπάσῃ στὸ κεφάλι τοῦ πρωτόβγαλτου καλαντιστῆ. Ὡστόσο τὸ τράκ αὐτό, παροδικὸ κι ἀνεπανάληπτο, μονάχα σὰν ἐνοχλητικὴ ἀνάμνηση ἄφηνε τὰ ἔγνη του στὴν ψυχὴ του. Στὸ δεύτερο κιόλας σπίτι μὲ πλήρως ἀνακτημένη τὴν ψυχραιμία του τὰ ἔλεγε μιὰ χαρά, ἀδίστακτα καὶ χωρὶς νὰ κομπιάζῃ. Γεμίζει ἡ ψυχὴ μου μὲ νοσταλγία, σὰν τὰ θυμᾶμαι ὅλα τοῦτα. Ὡραῖα, σὰν παραμῦθι, ἐξαϋλωμένα κι ἀνέρα. Καὶ γι' αὐτὸ χρόνια ἀξέχαστα τῆς ἀνέφελης παιδικῆς μας ζωῆς!

Ἦταν σοῦρουπο τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων. Καὶ τῇ χρονιᾷ ἐκεῖνη εἶχαμε προγραμματίσει ἐγὼ καὶ τὸ Γαπητιό⁷, πού 'το δὸ σπί'dω⁸ δίπλα στὸ δικόμ-μας, πίσω ἀπὸ τὴν Κουλουνδρή⁹, νὰ τὰ ποῦμε μαζί. Εἶχε πιά σκοτεινιάσει. Ἦψα γ' οἱ νύχλοι¹⁰ καὶ τὸ Γαπητιό, πού, ὅπως εἶχαμε συμφωνήσει, θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸ σπίτι μας νὰ μὲ πάρῃ, ἀκόμα νὰ φανῇ. Τρέξε νὰ δῆς, τί συμβαίνει, μοῦ λέει ἡ μητέρα μου. Βρῆκα τὸ σπίτι τοῦ Γαπητιοῦ ἀμπαροκλειδωμένο. Ἀπὸ τὴχ-χαραμάδαν-ὅμως τῆς παλαθούρας¹¹, πού θῶρε

1. νὰ δίνουμε βάρους στὶς οἰκογένειες, πού θὰ ἐπισκεπτόμασταν, 2. χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε, 3. θὰ μαζεύαμε, 4. σ' ὅλη μου τῇ ζωῇ, 5. γάτες, 6. λυπημένοι ἀλλὰ καὶ θυμωμένοι, 7. κύριο ὄνομα, ὑποκοριστικὸ τοῦ Ἀγαπητός, 8. πού ἦταν τὸ σπίτι τους, 9. παλαιὰ ὕδατοδεξαμενὴ σὲ σχῆμα κυλινδρικοῦ καὶ μὲ σκέπη θαλωτὴ σὰν τροῦλλο· ἀπὸ τὸ σχῆμα ἡ ἐπωνυμία της καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἡ ὀνομασία τῆς συνοικίας, 10. ἀναψάν καὶ οἱ λύχνοι, 11. παλαθούρα, ἡ = ἡ παραθύρα, τὸ παράθυρο.

στο *χαδάκι*¹ (κατοικοῦσαν στοῖς ἰσόγειοις), εἶδα νὰ ξεφεύγῃ κάποιο ἀμυδρὸ φῶς. Πλησίασα. Στὸ βάθος τοῦ δωματίου τὸ μάτι μου πῆρε τὸν πατέρα τοῦ Γαπητιοῦ ξαπλωμένο, ἄρρωστο στὸ κρεβάτι καὶ τὴ μητέρα του ἐπάνω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο τοῦ ἀρρώστου, ἀκουμπισμένη στὸν τοῖχο, νὰ σιγοκλαίῃ. Στὴ γωνιά ἦταν τὸ Γαπητιὸ καθισμένο σ' ἓνα χαμηλὸ σανιδένιο скаμνί. Κρατοῦσε στὰ χέρια του σκυμμένο τὸ κεφάλι, ποιὸς ξέρει σὲ ποιές σκέψεις βυθισμένο.

Ἐνιωσα τὴν ψυχὴ μου τραυματισμένη. Μὲ μουδιασμένη τὴν καρδιά γύρισα στοῖς σπίτι μας χολοσκασμένος, κυριολεκτικὰ ἀπαρηγόρητος. Πήγαινε τώρα νὰ κοιμηθῇς, μοῦ εἶπε ὁ πατέρας μου. Ἐχεις νὰ σηκωθῇς στίς δώδεκα τὴ νύκτα γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἐκεῖνο, ποῦ θυμᾶμαι, εἶναι, ὅτι ἀργὰ τὴν νύκτα, ξυπνημένος ἀπὸ ὀμίλεις στὴν αὐλὴ μας, ἄκουσα τὸν πατέρα μου νὰ σιγολεῇ: *Θωρεῖτε; Ἐχ' ἦτε τὸν-νοῦσ-σας, μῆσ-σας πάρουχ-χαπάρι. Ἐκούσητε;*

Ἀνήμερα τὰ Χριστούγεννα, ποῦ ξαναεῖδα τὸ Γαπητιὸ (δὲν τοῦ εἶπα, ἔννοεῖται, τίποτε), μοῦ φάνηκε ἥρεμος. Κατάλαβα, πὼς κι ὁ πατέρας του ἦταν καλύτερα καὶ τὸ σπιτικό τους δὲν ἔνιωσε τὸν καημὸ τῆς στέρησης τὴν χροιάρα ἐκεῖνη μέρα. Τί εἶχε συμβῆ;

Συνήθεια ὑπῆρχε, ἀπὸ τὰ παλιὰ καθιερωμένη στὴ Σύμη, ποῦ μ' εὐλαβικὸ ζῆλο συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ὅταν κάποια οἰκογένεια στὴ γειτονιά, ἀπὸ λόγους ὑγείας ἢ ἀνεργίας τοῦ προστάτου της, βρισκόταν σὲ στενόχωρη οἰκονομικὴ κατάσταση, οἱ πῖο κοντινοὶ γειτόνοι, μόλις σκοτεῖνιάζε, ἐπρίαν-να βόρτα βόρτα δὰ σπίτιμα² τῆς συνοικίας. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, ἀκουμπισμένος στὸν τοῖχο χτυποῦσε μὲ τὸ χέρι του διακριτικὰ τὴν πόρτα. Καὶ τότε διατύπωνε τὴν παράκλησή του, στερεότυπα γιὰ ὅλους: *(Δ)ὲν-ἐδξυμώσαμεν-αὐτὴ δὴν-ἐβδομάδα γ' ἡ φαμίλια μου πεινᾷ. Καμῆτε τὸ ψυχ'ικὸ γαὶ δωκ' ἦτε μας ὅ,τι προαιράτε! Γιὰ τὴ ψυχὴ δῶ βεθαμ-μένωσ-σας! Ποῦ σήμαινε: Κάνετε τὴν ἐλεημοσύνη καὶ μὴ ρωτᾶτε γιατί καὶ γιὰ ποιόν.*

Καὶ δὲν ρωτοῦσε κανένας. Καταλάβαιναν, πὼς γιὰ κάποιον ἀναξιοπάθο πρόκειται. Κ' ἔδιναν ὅ,τι εἶχε ὁ καθένας, ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο του, χρήματα, ψωμί, τρόφιμα, ἀκόμη καὶ καύσιμα (ξύλα τῆς φωτιᾶς ἢ πετρέλαιο). Ἀργὰ δὲ τὸ βράδυ, ὅταν πιά ἐσυχάδζα δὰ ποδαρικά³, προσεκτικὰ καὶ χωρὶς θόρυβο, μὲ μιὰ σκάλα κατέβαζαν στὴν αὐλὴ ἀπὸ τὸν αὐλότοιχο καὶ ἄφηναν κοντὰ στὴν πόρτα ὅ,τι εἶχαν συγκεντρώσει. Σιγὰ σιγὰ κατόπιν καὶ χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτοί, ἓνας ἓνας ἀποχωροῦσαν. Ὁ τελευταῖος μάλιστα, μὲ προφύλαξη κι αὐτός, κατέβαινε στοῖς δρόμο, ἀφοῦ πρῶτα μὲ μιὰ πετρίτσα κτυποῦσε τὴν πόρτα. Εὐχαριστημένοι τότε, ποῦ ἔκαμαν, σὰν καλοὶ χριστιανοί, τὸ καθήκον

1. ὁ στενὸς δρόμος, 2. ἐπήγαιναν σὲ ὅλα τὰ σπίτια, στοῖς ἓνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο, 3. ὅταν σταματοῦσε κάθε κίνηση στοὺς δρόμους.

τους και με τη συνείδηση αναπαυμένη, τραβοῦσαν ἡσυχοι καὶ εὐχαριστημένοι γιὰ τὰ σπίτια τους.

Ἔτσι τὸ εὐαγγελικὸ «μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερά, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ» ἔβρισκε τὴν πραγματάωσή του με τὸν ὥραϊο αὐτὸ τρόπο. Χριστιανικώτατα δηλαδὴ καὶ χωρὶς νὰ τσαλακώνεται τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρεπείας, ὁ Συμιακὸς, σὰν ἀληθινὸς Σαμαρείτης, πρόσφερε τὴ βοήθειά του στὸν πλησίον, ποὺ δὲν τὸ βαστοῦσε ἡ καρδιά του νὰ τὸ βλέπη ταπεινωμένο μέσα στὴν καταφρόνια τῆς στέρησης καὶ τῆς ἀνέχειας. Συναισθανόταν βαθιά, πόσο τσακίζει τὸ ἐγὼ τοῦ φιλότιμου ἀνθρώπου ὁ οἶκτος καὶ γι' αὐτὸ ἐνεργοῦσε μυστικὰ καὶ με σύνεση.

Τὸ ἴδιο γινόταν κι ὅταν ἐπρόκειτο νὰ βοηθηθῇ κάποιος, ποὺ ἀπὸ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀναξιοπαθοῦσε. Μὲ τὴν πρωτοβουλία ἐνὸς γνωστοῦ του εἰδοποιοῦντο ἡ Δημογεροντία, ἡ ὁποία με γραπτὸ σημείωμά της καλοῦσε δύο ἢ τρεῖς συνδημότες, συνήθως τὸ δάσκαλο τῆ Βασίλα, τὸ Μανώλη τὸν Ψαρό, τὸ γνωστὸ караβομαραγκό, καὶ τὸ Γιώργο τὸν Ἀγγελίδη (τοῦ Μουσταῆ), τὸν ἔμπορο, ποὺ τὸ μαγαζὶ του ἦταν πλάι στὸ μέγαρο τοῦ Νικήτα τοῦ Καλαφατᾶ, τοῦ Γνευτουργιού¹ ὅπως τὸ λέγανε, κοντὰ στὸ *Kadiǵi*². Κ' ἐκεῖνοι με τὴ γραπτὴ αὐτὴ ἐξουσιοδότηση τοποθετημένη σ' ἓνα δίσκο, ἐπισκέπτονταν ὅλα τὰ καταστήματα, ἐμπορικὰ ἢ μικρομαγαζα, τὰ ἐργαστήρια, τὰ καφενεῖα, τὶς ταβέρνες καὶ τὰ λοιπὰ κέντρα ψυχαγωγίας καὶ ὅσα χρήματα μαζεύανε τὰ ἐπαιρναν στὴ Δημογεροντία. Ἐκεῖνη πάλι με τὴ σειρά της φώναζε τὸ συμπολίτη, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ κάνῃ τὴν εἰσήγηση, καὶ τοῦ παράδινε τὰ χρήματα κ' ἐκεῖνος τὰ διωχέτεψε στὸν προορισμὸ τους.

Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ δηλαδὴ ἡ φιλαλληλία καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ συνάνθρωπο πραγματοποιοῦντο με τὴν πιὸ βαθιὰ χριστιανικὴ κατανόηση τοῦ σκοποῦ τῆς ἐλεημοσύνης, φανερώνοντας με τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἀνώτερης στάθμης ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ τῆς Σύμης. Καὶ τὴν εὐκαιρία, γιὰ νὰ ἀνοίξῃ ὁ Συμιακὸς τοὺς συναισθηματικούς κρουνοὺς τῆς ψυχῆς του, τοῦ τὴν ἔδιναν οἱ Ἅγιες Ἡμέρες, ποὺ προσέγγιζαν.

Πλησίαζαν τὰ Χριστούγεννα. Γεμᾶτοι οἱ δρόμοι. Κόσμος κεφᾶτος καὶ γελαστὸς πηγαινοερχόταν. Ἡ χαρὰ καὶ τὸ γέλιο, σὰν ἀμάραντα λουλούδια στὰ χεῖλη τοῦ Συμιακοῦ, αὐθόρμητα καὶ τρανταχτὰ ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη στὴν ἄλλη τῆς ὁλόχαρης πολιτείας. Σὲ πλήρη κινητοποίηση καὶ ὁ Κάβος τοῦ *Γιαλοῦ*³. Ἀσφυχτικὰ στοιβαγμένοι ἀπὸ τὰ λογιῆς λογιῆς γεροδεμένα καὶ σὲ ὥραϊο σκαρὶ ὁμορφοφτιαγμένα πλεούμενα (*βρατσέρες*⁴, *τριχαδῆρια*, κα-

1. περατσούκλι, ἐπεὶδὴ ἀνοιγόκλειε νευρικὰ τὸ ἓνα του μάτι, σὰν νὰ ἔγνεφε, 2. μικρὴ γέφυρα στὸ μυχὸ τοῦ λιμανιοῦ, 3. ἡ μοναδικὴ μεγάλῃ πλατεῖα στὴν Κάτω πόλιν, τὸ Γιαλό, ὅπου ἄλλοτε τὸ ναυπηγεῖο, γνωστὸ σ' ὅλη τὴ Μέση Ἀνατολή, 4. τύπος ἱστιοφόρου, τὸ τρεχαντήρι σὲ μεγέθυνση.

ραβόσκαρα, βαρκαλ-λάδες, γνάλ-λες¹ και φελ-λοῦκες) ἔσφυζε ἀπὸ ζωῇ καὶ κίνησι. Ἀρμονικὸς καὶ ὁ τραγουδιστὸς, σὰν βιολιοῦ, ἤχος τῶν *πισκ'ἰῶν*², ποὺ ἀσταμάτητα ὅλη τὴν ἡμέρα ἀνεβοκατέβαιναν σχίζοντας τὰ βωβὰ³ μαζὶ μὲ τὸ, σὰν μουσικὴ ὑπόκρουση, κάρφωμα τῶν *μαδεργιῶν* στὰ πλευρὰ τοῦ νεο-σκαρωμένου καραβιοῦ καὶ τοὺς ρυθμικοὺς κτύπους τῆς *ματσόλ-λας*⁴ ἐπάνω στὴ *σμίλα* τοῦ *καλαφάτη*⁵.

Εὐδιάκριτα ξεχωρισμένη καὶ ἐπιβλητικὴ μέσα στὸν ἀκουστικὸ χῶρο τοῦ *Κάβου*, παρὰ τὸ ἡχητικὸ πανδαιμόνιο καὶ τίς φωνές τῶν δουλευτάδων, ἔφθανε μελωδικὴ στ' ἄφτιά μας καὶ ἡ χαρμόσυνη ψαλμωδία τοῦ παπᾶ. Ὁ ἀγιασμός γιὰ τὴν τοποθέτηση τῆς καρίνας τοῦ καραβιοῦ, ποὺ μόλις μπῆκε στὰ σκαριά, ὑποβλητικὸς καὶ γεμᾶτος κατάνυξη, πλημμύριζε μὲ συγκίνηση τὰ στήθια ὅσων ἐκείνη τὴ στιγμὴ παρακολουθοῦσαν τὴν ἱεροτελεστείαν. Ἀχνιστὸ ἀκόμη τὸ αἶμα τοῦ πετεινοῦ, ποὺ κατὰ τὸ ἔθιμο ἀποκεφαλιζόταν μὲ μπαλτᾶ ἐπάνω στὴν καρίνα, γιὰ τὴν εὐδῶση τῆς ναυπήγησης τοῦ καραβιοῦ, ἔσταζε στὴν ὑγρὴ γῆ. Λίγο πιὸ πέρα, ἔτοιμο πιὰ (μονάχα ἡ ἀρματωσιά τοῦ ἔλειπε), πλαγιασμένο ἐπάνω στὴ σκάρα, ἀσπρομπογιατισμένο, κοιτόταν τὸ ἀθαλάσσωτο καράβι. Περίμενε τὰ Φῶτα, ν' ἀγιαστοῦν πρῶτα τὰ Νερά, γιὰ νὰ δεχθῇ τ' ἀναρριχημένα στὴν κουβέρτα του παιδιὰ, ποὺ μ' ἀλαλαγμοὺς χαρᾶς θὰ ἐμψύχωναν, ὅσους πιασμένοι στὰ σκοινιά, σὰν σὲ τράτα, θὰ τὸ ἐρριχναν στὴ θάλασσα. Ἀληθινὸ πανηγύρι, ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιοθέατα τοῦ νησιοῦ, ἡ καθέλκυση τοῦ νεόφτιαχτου καραβιοῦ. Χαρούμενος ὁ κόσμος, ποὺ ἓνα ἀκόμη πλεούμενο ἐνίσχυσε τὴ δύναμη τοῦ λιμανιοῦ, εὐχονταν: *Καλοορίδικο καὶ καλές δουλειές*.

Ἐντονος ἔφθανε ἀπὸ μακριὰ καὶ ὁ ἄχος, ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τὰ *ἀτισιγαναργιὰ*⁶ τῶν Βολονάκηδων καὶ τοῦ Μαστραναστάση. Βαριοί, σφυριά καὶ φουσερά ἔδιναν κ' ἐπαιρναν αὐτὴ τὴν ἐποχή. Ἀκόμη καὶ νυκτέρια ἔκαναν, γιὰ νὰ προλάβουν τίς παραγγελίες. Μεγάλῃ καὶ ἡ φούρια στὰ ραφτάδικα καὶ στὰ παπουτσίδικα. Ἀλλιῶς πῶς θὰ πρόφθάναν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν πελατεία τους; Ὅλοι ἤθελαν τίς χρονιάρες αὐτὲς μέρες νὰ *γινιάσουν*⁷ κάτι τὸ πρωτοφόρετο.

Ὁ ἴδιος ὀργασμὸς δουλειᾶς καὶ στὶς ἀποθῆκες, ὅπου γινόταν ἡ ἐπεξεργασία τοῦ σφουγγαριοῦ. Ἀπὸ τοῦ Κατριοῦ τὸ τρίπατο (τὴ σημερινὴ Δημαρ-

1. μεγάλη βάρκα ψαράδικη· ἡ ὀνομασία τῆς ἐπειδὴ οἱ ψαράδες σ' αὐτὴν χρησιμοποιοῦσαν τὸ γυαλί, γιὰ νὰ βλέπουν βαθιὰ στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας, 2. *πισκ'ἰ*, τὸ = τὸ μεγάλο πρίονο τὸ ἐφαρμοσμένο σὲ ξύλινο ὀρθογώνιο πλαίσιο· οἱ χειριστές του ἦταν πάντα δύο, οἱ *σκ'ιστάδες* ἢ *πισκ'ιδζήδες*, 3. *χοντροὶ κορμοὶ* πεύκων, ξεφλουδισμένοι καὶ ἔτοιμοι γιὰ τὸ σκίσιμο τους μὲ τὸ *πισκί*, 4. ξύλινο μεγάλο σφυρί· μ' αὐτὸ ὁ *καλαφάτης* κτυπᾷ τὴ *σμίλα* καὶ στοιβάζει τοὺς ἄδειους ἀνάμεσα στὰ μαδέρια ἄρμους τῶν ἱστιοφόρων μὲ τὸ κατραμωμένο στουπί, 5. ὁ διανάκτης, αὐτὸς ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴ *ματσόλα*, γιὰ τὴν ὁποία βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση, 6. τὰ *σιδεράδικα*, 7. νὰ ἐγκαινιαστούν.

χία), πού βρίσκεται στην ποδιγιά τοῦ Μαυροβοννιοῦ¹, ὡς τίς ἀποθῆκες τοῦ Ἀγ-
γελίδη, πλάι στοῦ Καδιρίμι, κι ἀπό τὸ Μουράγιο² μέχρι τὸ Χαράνι³ γεμᾶτες
οἱ ἀπλωτρες ἀπὸ τὰ σφουγγάρια, πού στέγνωσαν στὸν ἥλιο καὶ θάμπωναν τὸ
μάτι τοῦ θεατῆ μετὸν πλοῦτο τους. Παράλληλα στὴν προκυμαία στοῖβες
οἱ κάσες μετὰ τὰ κατεργασμένα σφουγγάρια περίμεναν τὴ σειρά τους, γιὰ νὰ
πάρουν τὸ δρόμο γιὰ τίς ἀγορὲς τῆς Εὐρώπης.

Κατάμεστα ἀπὸ ἀγοραστές καὶ τὰ καταστήματα. Ἰβλὴ μετὰ Ἰβλῆ⁴ τὰ κα-
φενεῖα, οἱ ταβέρνες καὶ τὰ ἄλλα κέντρα ψυχαγωγίας. Ἀπὸ τοῦ Λογοθέτη
τὴν ταβέρνα⁵ ὡς τὸ Καφενεδὶ⁶ στὴν Ἀῖ Δριάδα⁷ κι ἀπὸ τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ
Τριαντάφυλλου τοὺς καφενέδες ἴσα μετὸν Ἀλέμυνα⁸ καὶ τὴν Πλάδζα⁹ ὅλα
τὰ κέντρα ἦταν γεμᾶτα. Ἦταν οἱ σφουγγαράδες, πού τσουρμαρισμένοι τώρα,
ἀξέγνoιαστοι καὶ χαρούμενοι, γλεντοκοποῦσαν.

Οἱ δουλειὲς δόξα τῷ Θεῷ ἐφέτη ἐπῆα-γαλὰ κ' οἱ πούλησες ἀκόμη καλύ-
τερα. Δὲν τοὺς ἄξιζε δηλαδὴ, μέρες πού ῥχονταν, νὰ τὸ ρίξουν καὶ λιγάκι ἔξω;
Τέ βού ἔναι γαὶ καλὰ ἢ δζωή¹⁰; Ἐνα δίποτε. Ὅξω φτώχεια τὸ λοιπός. Δὲν
ἦταν ἄλλως τε μακριὰ οἱ ἡμέρες, πού θαλασσοδαρμένοι κ' ἐρῆμοι στ' ἄξενα
πέλαγα τῆς Μπαρμπαριᾶς, θὰ ψήνονταν μέσα στοῦ λιοπύρι τοῦ Λιβυκοῦ καζα-
νιοῦ ἢ στραπατσαρισμένοι στίς τρικυμισμένες θάλασσες τῆς Καραμανιᾶς¹¹
καὶ τ' ἀνεμόδαρτα Παρασάμια¹², θὰ ξανάρχιζαν τὴν ἀσταμάτητη πάλη γιὰ τὸ
ψωμί καὶ γενικὰ γιὰ τὸ δικαίωμα μιᾶς ἀξιοπρεπῆς ζωῆς.

Ξεφάντωναν, ὅχι τόσο γιὰ νὰ ψυχαγωγηθοῦν, πού πραγματικὰ τοὺς ἄξιζε,
ἀλλὰ περισσότερο γιὰ νὰ μὴ σκέπτονται, τί τοὺς περίμενε. Ἐπιναν λοιπὸν
καὶ γλεντοῦσαν καὶ μέσα στοῦ μεθυσιοῦ τὴ ζάλῃ ἐσβηναν τὰ μεράκια καὶ τοὺς
καημούς τους. Ἐπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ ἐπωφεληθοῦν, γιὰτὶ λίγες ἦταν οἱ
μέρες, πού τοὺς χωρίζαν ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ μισεμοῦ. Πιασμένοι τώρα ἀπὸ
τοὺς ὤμους, μπροστὰ τὰ βγιολ-λί¹³ καὶ πίσω αὐτοί, σερίανιζαν στοὺς κοσμο-
βριθους δρόμους, πού γέμιζαν ἀπὸ τὰ τραγούδια καὶ τὰ χαρούμενα ἐπιφωνή-
ματάτους, ἀνακατωμένα μετὰ τίς χαρμόσυνες κωδωνοχρυσίες τῶν ἐκκλησιῶν,
πού ἀνάγγελλαν κάποιον γάμο ἢ ἀρραβώνα.

1. τοπωνύμιο καὶ συνοικία στὴν Κάτω πόλη, ἢ λοφοσειρὰ βορείως τοῦ Κάμπου τοῦ
Γιαλοῦ, 2. τοποθεσία καὶ συνοικία στὴν Κάτω πόλη, ὅπου ἡ ἀποβάθρα καὶ τὸ ὥρολόγιο τῆς
πόλεως, 3. τὸ ὁμώνυμο λιμανάκι μετὰ τὸ Μουράγιο καὶ ἡ ἐνορία τῆς Παναγιᾶς τῆς Βαγγε-
λίστρας, 4. ἐμπλεα, γεμᾶτα, 5. τοῦ γνωστοῦ ἐπιχειρηματία καὶ ἰδίως οἰνοποιοῦ καὶ ποτοποιοῦ,
σ' αὐτὴν συνήθως γίνονταν οἱ ναυτολογήσεις τῶν σφουγγαράδων, 6. μικρὸ καφενεῖο στὴν
Πάνω πόλη κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Ἀγ. Τριάδας, ἀπ' αὐτὸ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς μικρῆς
ἐκεῖ πλατείας, 7. ἐνοριακὸς ναὸς καὶ συνοικία, 8. τοπωνύμια στὴν Πάνω πόλῃ μετὰ τὴν μι-
κρὴ πλατειοῦλα καὶ μιὰ μολόπετρα στρωμένη στὴ μέση (βλ. σχετικὸ λήμμα εἰς ΣΠΗΤΡΙΟΥ
ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Γλωσσάριον τοῦ ιδιώματος τῆς Σύμης, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον, τόμος
Δ' (1963), 9. πλατεῖα στὴν Πάνω πόλῃ, ἀπ' αὐτὴν καὶ ἡ ἐπωνυμία τῆς συνοικίας, πού ἦταν
ἡ ἀρχαιότερη τοῦ νησιοῦ, 10. τί εἶναι δηλαδὴ ἡ ζωή; 11. περιοχὴ τῆς νότιας Μ. Ἀσίας,
12. τὰ παράλια τοῦ Λιβάνου καὶ τῆς Παλαιστίνης, 13. οἱ ὄργανοπαῖκτες.

Χαρούμενη κ' ἐλπιδοφόρα ἔφθανε καὶ ἡ παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων. Πλούσια στολισμένα τὰ μαγαζιά τῶν τροφίμων μὲ τὰ λογῆς λογῆς ἐκθέματά τους. Ἀραδιασμένα μὲ καλαισθησία στὶς μόστρες¹, προκαλοῦσαν τοὺς νοικοκυραίους, ποὺ ἔκαμναν τὰ γιορτινά τους ψώνια γιὰ τὴ μεγάλη μέρα τῆς Χριστιανοσύνης. Κατακόκκινη γινόταν ἡ θάλασσα, ἀπὸ τὴ Σκάλα² ὡς τὰ Κασαπειά³, ἀπὸ τὸ αἶμα τῶν πέντε χιλιάδων «ἀμνῶν καὶ ἐριφίων», ξέχωρα τῶν ἄλλων σφαγίων, ποὺ κάθε χρόνο, τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, προσφέρονταν θυσία χαρᾶς καὶ εὐδοκίας γιὰ τὴ γέννηση τοῦ θεοῦ βρέφους. Χωρὶς ἄρνάκι ἢ ρίφι δὲν καταλάβαινε Χριστοῦγεννα ὁ Συμιακός. Μὲ δικαιολογημένη τὴν γαστρομαργικὴ εὐαισθησία του ἤθελε μοσχοβολημένη μὲ τ' ἀντερουδάκια καὶ τὰ συκωτάκια τῆς χριστουγεννιάτικης μαγειρίτσας του, ποὺ ἦταν καὶ τὸ ἀποκλειστικὰ ἀπαραίτητο ἔδεσμα τοῦ συμαϊκοῦ σπιτιοῦ τὴν νύκτα τῆς Θείας Γέννησης. Ὅστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν σαραντάμερη ἀποχὴ ἀπὸ τὴν κρεοφαγία, ποὺ ἡ θεοφοβούμενη συμαϊκὴ οἰκογένεια τηροῦσε μὲ πουριτανικὴ αὐστηρότητα, ἡ πανδαισία τοῦ ἑορταστικοῦ τραπεζιοῦ ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὸ μοσχομυρωδάτο ὑγρὸ τοῦ Βάχχου.

Ἄν πῆς γιὰ τὰ παιδιὰ, τίς διακοπὲς τῶν Χριστουγέννων, ποὺ ἦταν γι' αὐτὰ ἡμέρες ξεκούρασης καὶ ψυχαγωγίας, τίς ἀπολάμβαναν μ' ὅλη τους τὴν ψυχὴ. Ἰδίως τὰ βράδια. Πρὶν καλὰ καλὰ σκοτεινιάσῃ, παιδιὰ τότε πάνω στὶς σκαταλιές μας, ὕστερα ἀπὸ τὰ ὁλόήμερα παιχνίδια καὶ τὰ τρεχάματα, κυριολεκτικὰ ξεθεωμένοι ἀπὸ τὴν κούραση, σπεύδαμε νὰ τρυπώσουμε στὰ σπίτια μας. Σὰν νὰ 'ταν αὐτὴ τὴ στιγμή, θυμᾶμαι, μπροστὰ στὴ τσιμνιά⁴ μὲ τ' ἀναμμένα κάρβουνα, ποὺ τριζοβολοῦσαν καὶ ἀπαλὴ, σὰν χάδι, ἄφηναν ν' ἀπλώνεται στὸ σπίτι ἡ γλυκειὰ θαλπωρή, στὴν ἴδια πάντα θέσση, χαμηλοκαθισμένη σ' ἓνα καρεκλὶ μὲ πλεχτὸ ψαθὶ χωρὶς ἐρεισίνωτο, ἡ μάμμη μας μᾶς περίμενε.

Ἐργήσητε⁵, παιδιὰ, ἀ(π)όψε νὰ ῥητε στὸ σπίτι. (Δ)έφ-φο(β)ᾶστε μὴσ-σᾶς πιάουν-εἰς τὸ δρόμον-οἱ Κήδες⁶; Καὶ δίχως νὰ σηκώσῃ τὰ μάτια της ἀπὸ πάνω μας, μὲ φωνὴ τρεμάμενη, σὰν συνεπαρμένη, ἄρχιζε νὰ μᾶς διηγέται γιὰ τοὺς κήδες, τοὺς τραγοπόδαρους, ποὺ ὅλες αὐτὲς τίς ἡμέρες, ἔλεγε σὰν νὰ τοὺς ἔβλεπε μπροστὰ της ἀναμαλλιάρηδες, τριγυροῦν στοὺς δρόμους τὴν νύκτα, κουτσαίνοντας καὶ ὀπγοιον-ι-βρίσκον δὸβ-βάλ-λουμ-μὲ τὸ δζόριν-ᾶ χορέψη! Ἐννοία σας ὅμως, πρόσθετε μ' ἀνακούφιση, κ' ἐμεῖς ἔδους ῥήν-νουμεμ-μη(δ)ὲ νὰ βρουμτ-τ'ήσουν⁷- εἰς τὴ βόρτα. Εἶδητε τὸ σταυρὸ βοῦ ναι ga(μ)ωμένος μὲ τὸ γανθὸ δῆς λαβάδας πάνω ἀπὸ τ' ἀνώφλι δῆς πόρτας; Αὐτός, με(γ)άλ' ἢ χάρη του, διώχτει τοὺς κ'' ἔ goδεύγον. Γου-λες τίς νύχτες πεληβαδοῦμ⁸-μέσα στὰ στονομούργια⁹, ὥσπου νὰ ῥτου δὰ Φῶτα,

1. στὶς προθήκες τῶν μαγαζιῶν, 2. τὴ μικρὴ κεντρικὴ πλατεῖα στὴν Κάτω πόλη, τὴ σημερινὴ πλατεῖα Γεωργίου Οἰκονόμου, 3. τὰ Κασαπειά, τὰ παλιὰ σφαγεῖα· ἀπ' αὐτὰ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς συνοικίας, 4. τὴν ἐστία, 5. ἀργήσατε, 6. οἱ καλικάντζарοι, 7. βρουμτ-τ'ᾶ=σιγοπερπατῶ ἀλλὰ καὶ σκοντάπτω, 8. κυκλοφοροῦν, 9. στενορρύμια.

πού (ἀ)γιάδ'ου δὰ νερά, ἂ γρεμ-μοφοριστοῦ¹ στὰ ἔγατα τῆς γῆς. Ἐκεῖ πού 'το² γρεμ-μένοι γοῦλο δὸ χρόνο. Κ' ἐμεῖς καθισμένοι γύρω της, σταυρο-πόδι ἐπάνω σ' ἓνα ἀνατολίτικο κ'ίλιμι³, τὴν ἀκούαμε μ' ἀνοιχτὸ στόμα. Ἡ πει-στικότητα, μὲ τὴν ὁποία μᾶς μιλοῦσε, ἦταν τέτοια, πού ἄθελά μας ζαρώνανε κοντὰ της. Κ' ἓνας λόγος, πού μᾶς ἔκανε νὰ μαζευώμαστε ἀπὸ νωρὶς στὸ σπι-τι, ἦταν κι ὁ φόβος τῶν Κήδων. Καὶ μᾶς ἔλεγε ἀκόμη, πὼς τοὺς γεννημένους τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων στὴ Σύμη τοὺς λέμε Κήδες, γιατί εἶναι νυκτο-βάτες (νυκτοπερπατοῦν κοιμισμένοι). Κ' ἐμεῖς ὅλοι αὐτιά τὴν ἀκούαμε.

Ἰδιαίτερη ζωηρότητα ἔπαιρνε ἡ ζωὴ τοῦ νησιοῦ τίς λίγες μέρες πρὶν τὴν Πρωτοχρονιά. Ἰδίως τὴν παραμονή, πού εἶναι καὶ ἡ τελευταία τῆς χρονιάς, οἱ προετοιμασίες γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Καινούργιου Χρόνου κρατοῦσαν τίς νοικοκυρὲς σὲ ὄργασμὸ δραστηριότητος καὶ ζωντάνιας. Ἄν ἀργὰ τὸ βράδυ ἔκαμνες ἀπὸ τὴν Κυρὰ τοῦ Κάστρου⁴ μιὰν ἐπισκόπηση τῆς πόλης, θὰ ἔβλε-πες ἓνα πυκνὸ σύννεφο ἄσπρου καπνοῦ, πού σὰν ὁμίχλη σκέπαζε τὰ σπίτια.

Ἦταν ἡ ἄχνη τοῦ ζεματιστοῦ λαδιοῦ μέσα στὰ καλογανωμένα⁵ καζά-νια, ὅπου ψήνονταν οἱ πρωτοχρονιάτικοι λουκουμάδες, τὰ περίφημα συμιακὰ ἀκούμια. Φτιαγμένα ἀπὸ ἐκλεκτὸ ἀλεύρι ἢ ἀπὸ ρυζάλευρο (τὰ περίφημα ρυζ-ζένα), μὲ τὰ τερατώδη σχήματα, πού ἔπαιρναν, καθὼς πιάνοντας τὴ ρευστὴ ζύμη μὲ τὰ βρεγμένα δάκτυλά της ἡ νοικοκυρὰ τὴν πετοῦσε στὸ ζεματιστὸ λάδι, γέμιζαν σκάφες ὀλόκληρες τοῦ ζυμωτοῦ. Πασπαλισμένα μὲ ζάχαρη, πούδρα⁶, καὶ κανέλλα καὶ ραντισμένα μὲ ἀνθόνερο ἢ ποτισμένα μὲ τὸ θρου-βένομ-μέλι, τὸ ξακουστὸ θυμαρίσιο νέκταρ τῶν βουνῶν τῆς Σύμης, τ' ἀκούμια ἦταν τὸ πρωταρχικόν, τὸ ἐθνικόν, νὰ ποῦμε, γλύκισμα τοῦ νησιοῦ, καθιερωμένο ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια. Ἦταν τὸ γλύκισμα, πού κυρίαρχο κυκλοφοροῦσε ἀνάμεσα στὰ σπίτια τῆς Σύμης. Ἡ μαστοριά ἄλλως τε τῆς συμιακιάς νοικο-κυρᾶς ἦταν στὸ νάμι⁷.

Ἀπαραίτητοι ἐπίσης ἦταν καὶ οἱ κραγιέδοι (κουραμπιέδες), φτιαγμένοι ἀπὸ διαλεχτὸ σιμιγδάλι, ψιλοκοπανισμένα ἀμύγδαλα καὶ συμιακὸ βούτυρο μὲ τὴν ἀνάλογη ζάχαρη. Ξεροψημένοι στὸ φούρνο, ἀφράτοι κ' εὐωδιαστοί, λυῶναν, μόλις τοὺς ἔβαζες στὸ στόμα.

Ἀπὸ τὰ γλύκισματα ὅμως τῆς ἰδιαίτερης προτίμησης τοῦ Συμιακοῦ, τὰ πιὸ καλὸδεχτα ἦταν καὶ εἶναι οἱ σπιτικοὶ σβίγοι. Χάρμα τερψιλαρύγγιο, πού τὸ χαίρεσαι μ' ὅλη σου τὴν καρδιά ἀπολαμβάνοντας τὴν ἀφράδα καὶ τὴ λεπτή του γεύση. Φτιάνονται ἀπὸ ἀλεύρι, αὐγά καὶ συμιακὸ βούτυρο καὶ ψή-

1. νὰ ξεκουμπιστοῦν καὶ νὰ πᾶνε, 2. πού ἦταν, 3. τρίχينو ὕφαντό, εἶδος χαλιοῦ, 4. ἐξωκλήσι τῆς Παναγίας στὴν κορυφὴ τοῦ Κάστρου, τὸ κατακρήμνισαν οἱ Γερμανοὶ στὸν τελευταῖο πόλεμο, γιὰ νὰ μὴ δῖνη, ὅπως εἶπαν, στόχο στὴν συμμαχικὴ ἀεροπορία· γιὰ τὸ ἐξωκλήσι αὐτὸ βλ. ΣΑΤΗΡΙΟΥ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, Τὰ σεβάσματα τῆς λατρείας τῶν Συμιαίων, Ἀθῆναι 1962, σσ. 96-97, 5. καλοκασιτερωμένα, 6. κονιοποιημένη ζάχαρη σὰν πούδρα (ἄχνη τῆς ζάχαρης), 7. λέξη ἀραβικὴ, πού σημαίνει: φημισμένη.

νονται, όπως και οι λουκουμάδες, σε ζεματιστό λάδι. Οι σπιτικοί σβίγοι βάζανε κάτω και τα πιο διαλεκτά προϊόντα των ζαχαροπλαστέων, που τα χρόνια εκείνα ευδοκίμοιυσαν στη Σύμη.

Οι επισκέψεις στα *χαιρέτγια*¹ όλο το χρόνο, ιδίως τις ημέρες αυτές των Μεγάλων Έορτών, ήταν κοινωνική υποχρέωση, που δεν μπορούσες να την παραλείψεις. Άνδρες και γυναίκες, νέοι και περασμένοι στα χρόνια, παρέες παρέες, από σπίτι σε σπίτι, έπαιρναν σβάρνα τις γειτονιές, για να χαιρετήσουν τους Μανώληδες, τους Χρίστους, τους Βασίληδες, τις Βασιλεΐδες, τις Βασιλικές, τους Άγαπητούς, τις Φωτεινές, τους Φώτηδες, τις Άστερόπες και τ' Άστραεινά.

Έπρεπε όπωςδδήποτε να φᾶς και προπαντός ν' αποθαυμάσες τα γλυκίσματα και τα γλυκά του κουταλιού, που σου πρόσφεραν. Έπιτυχημένα πάντα, έδειχναν τη μαστοριά της νοικοκυράς, που τα έφτιαξε, και την προσπάθειά της να τα παρουσιάσει τέλεια. Και σε κάθε *χαιρέτγιο* δεν ήταν μόνο ένα το γλυκό, που σου πρόσφεραν. Μά ήταν δυνατό να τα φᾶς όλα; Θυμάμαι τον πατέρα μου, που γυρίζοντας άργα το βράδυ στο σπίτι, κουβαλούσε μαζί του μαντηλιές τα γλυκίσματα, που άρνιόταν, και με το δίκιο του, να τα φάη, για να μη χαλάση, όπως έλεγε, την όρεξή του. Οι επισκέψεις συνεχίζονταν ως άργα το βράδυ. Κι όταν σταματούσαν, φίλοι και συγγενείς, εκείνου που γιόρταζε, καταστάλαζαν στο σπίτι του, όπου με φαγοπότι και χορό γιόρταζαν τα όνομαστήριά του ως το πρωί της άλλης ημέρας.

Κατά τα έθιμα ιερή και άπαραβίαστη υποχρέωση κάθε Συμιακού, που σεβόταν τον έαυτό του, ήταν: Την Πρωτοχρονιά να έκκλησιασθή στη ναν-νουργιά-δου², αδιάφορο σε ποιά συνοικία κατοικούσε. Ήταν ένα είδος ιθαγένειας, που από πατέρα σε παιδί μεταβιβαζόταν διαδοχικά. Δική μας ναν-νουργιά ήταν ο Σταυρός. Ένας από τους αρχαιότερους ναούς της Σύμης, σε σχήμα στενόμακρου σταυρού, που έπιστεγάζει ο τρούλλος. Η έσωτερική του διακόσμηση, με τις άριστα διατηρημένες τοιχογραφίες του, έξαιρετικής όμορφιάς και τέχνης, και τα αρχαιοπρεπή ξυλόγλυπτά του, τέμπλο, δεσποτικό, προσκυνητάρι και άμβωνας, χαμένα μέσα στο μισόφωτο των καντηλιών, πού, σαν άστρα στον ούρανό, τρεμοσβήνουν, έδιναν και δίνουν στο έσωτερικό του ναού ένα τόνο υποβλητικής κατανυκτικότητας, που όμολογουμένως συνεπαίρνει.

Κάθε χρόνο λοιπόν, έστω κι αν έβρεχε ή φυσούσε βοριάς *τρίπυρος*³, άπαιτήτως όλη ή οίκογένεια έπρεπε να δώσουμε το παρόν στο Σταυρό. Έτσι μονάχα θα πήγαινε καλορρίζικη όλη ή χρονιά. Θυμάμαι ακόμη, το πρωί, μόλις ξυπνούσαμε και προτού ξεκινήσουμε, ή μητέρα μας μάς μούκωνε με μια κουταλιά μέλι, για να πάη, έλεγε, γλυκειά ή ζωή μας όλο το χρόνο.

Έπίσης συνήθεια καθιερωμένη στη Σύμη, από τα Χριστούγεννα ως την

1. χαιρετιστήριες επισκέψεις στις όνομαστικές γιορτές, 2. στην ένορία του, 3. δριμύς.

Πρωτοχρονιά, ήταν να χαρτοπαίζουν. Στο 'Αναγνωστήριο ή «Αίγλη», στο Λαϊκό Σύλλογο ή «Νιρέως» και στα μεγάλα καφενεῖα άνοιγε ελεύθερο χαρτοπαίγνιο. Παιζόταν κατὰ προτίμηση ο λασκινές. Τὴν παραμονή τῆς Πρωτοχρονιάς χαρτοπαίζανε και στα σπίτια. Ἀκόμη και οἱ πιό συντηρητικοί και φρόνιμοι δοκίμαζαν τὴν τύχη τους. "Ἐτσι για τὸ καλὸ τοῦ χρόνου. Ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἔχανε στα χαρτιά, ἂν ἦταν λεύτερος, εἶχε τὴν παρηγοριά τοῦ κέρδους στὴν ἀγάπη. "Ἐτσι ὅλοι εὐχαριστημένοι, γουρλῆδες και χαμένοι, χαιρετοῦσαν τὸν καινούργιο χρόνο με ἀσπασμούς και εὐχές. Ἀνήμερα τὴν Πρωτοχρονιά ἐπίσης ἐπαίρναμε τὴ *βουλιστρίνα*¹ ἀπὸ τοὺς τατάδες² μας κι ἀπὸ τοὺς πιό στενοὺς συγγενεῖς μας τὰ παιδιὰ, ἐγγόνια ἢ ἀνέψια. Στὸ μεσημεριάτικο οἰκογενειακὸ τραπέζι τῆς Πρωτοχρονιάς γινόταν και τὸ κόψιμο τῆς πίττας. Ὁ τυχερὸς τῆς χρονιάς συνήθως κέρδιζε ἓνα φλουρί, παλιὸ *κωσταδινάτο*³ ἢ και χρυσὸ *λοῦτζι*⁴.

Ἐπίσης ἀπὸ τὶς παραμονές τῶν Χριστουγέννων ὡς τὰ Μεσοσαράκοστα κάθε βράδυ ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἀθηναῖκους θιάσους (τοῦ Ἀλιπράντη, Ἀπέργη, Βονασέρα κ.ἄ.) παρουσίαζε ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ Σοφοκλῆ⁵ τὰ καλύτερα θεατρικὰ ἔργα τοῦ ἑλληνικοῦ και ξένου ρεπερτορίου μ' ἀληθινές πιένες, δεῖγμα τῆς ἀγάπης τοῦ Συμιακοῦ στὸ καλὸ θέατρο και τοῦ ψηλὰ ἀνεβασμένου πνευματικοῦ του ἐπιπέδου.

Ἀπὸ τὰ πιό γραφικὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα, ποὺ με ἰδιαίτερη λαμπρότητα γιορτάζονταν στὴ Σύμη, ἦταν και τὸ *ρίξιμο δοῦ Σταυροῦ* στὴ θάλασσα, ἀνήμερα τὰ Φῶτα μετὰ τὴ λειτουργία. Ἡ τελετὴ τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ, μεγαλόπρεπη ὅσο και ὑποβλητικὴ, γινόταν ἐπάνω σὲ *κουβούκλιο*⁶ κοντὰ στὴ θάλασσα. Σταυρὸ ἔρριχναν ὁ "Ἀγης-Γιάννης ἀπὸ τὴ *Σκάλα δοῦ Γαλοῦ*, ἢ Παναγιὰ ἢ Βαγγελίστρα ἀπὸ τὸ *Μουράγιο*, ὁ "Ἀγης-Γιώργης τοῦ Πεδιοῦ κι ὁ Πανορμίτης.

Ἀφοῦ τελείωνε ἢ τελετὴ τοῦ Ἀγιασμοῦ, τότε ὁ παπᾶς, ψάλλοντας τὸ «ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύριε...», κατέβαινε ἀπὸ τὸ *κουβούκλιο* κι ἀπὸ τὸν ἀνοιχτὸ διάδρομο ἔφθανε στὴν προκυμαία, ἀπ' ὅπου ἔρριχνε τὸ Σταυρό. Κόσμος πολὺς παρακολουθοῦσε τὴν τελετὴ τῆς κατὰδύσης τοῦ Σταυροῦ. Τὰ μπαλκόνια και τὰ παράθυρα ἦταν γεμᾶτα. Τὸ ἴδιο κι ὅλα τὰ πλοῖα, ποὺ ἄφηναν ἓνα τετράγωνο ἀνοιχτὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴν προκυμαία. Φορτωμένα κι αὐτὰ ἀπὸ τοὺς θεατές, ποὺ ἦταν ἀνεβασμένοι και στα ξάρτια ἀκόμη.

Ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἔπιανε τὸ Σταυρὸ, στολισμένο με κλωνιὰ βασιλικοῦ σ' ἓνα δίσκο, τὸν «περιέφερε» μαζί με φίλους του σ' ὅλη τὴν ἐνορία και τὰ κέντρα ψυχαγωγίας κι ὅσα χρήματα συγκεντρώνανε τὰ πρόσφεραν στὴν Ἐκ-

1. μπουναμάς, ποὺ ἦταν πάντα χρηματικὸ ποσόν, 2. οἱ νουνοί, οἱ ἀνάδοχοι, 3. χρυσὸ βυζαντινὸ νόμισμα, 4. χρυσὸ γαλλικὸ νόμισμα (εἰκοσάφραγκο) με τὴ μορφή τοῦ αὐτοκράτορα Λουδοβίκου, 5. ἐρασιτεχνικὸς θεατρικὸς ὁμιλος με τὴν ἐπωνυμία Σοφοκλῆς· εἶχε ἰδιόκτητο θέατρο, 6. ἐξέδρα στολισμένη με κλωνιὰ κυπαρισσιοῦ.

κλησιά για τὴν ἀγορὰ καινούργιας καμπάνας ἢ κάτι παρόμοιο, πὺδ πολὺ ὅμως γιὰ τὴν ἀγορὰ τῶν πυροτεχνημάτων τῆς Λαμπρῆς.

Γιατὶ τὸ Πάσχα στὴ Σύμη τὰ χρόνια ἐκεῖνα γιορταζόταν μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ καὶ μεγαλοπρέπεια, μὲ πυροτεχνήματα, τὴν ὥρα ποὺ ὁ παπᾶς ἔψαλλε τὸ Χριστὸς Ἀνέστη μετὰ τὸ Εὐαγγέλιο, καὶ μὲ πυροβολισμοὺς, ἀνήμερα τὸ Πάσχα, μὲ τρομπόνια (στὴ Σύμη τὰ λέγαμε καραμπίνες), λείψανα ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, κειμήλια οἰκογενειακὰ ἀπὸ τὸ μεγάλο ξεσηκωμὸ τοῦ Γένους, ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν ἔλειψε ἡ μικρὴ Σύμη.

Ἔτσι τὰ Δωδεκάμερα, πλαισιωμένα μὲ τὰ ὥραϊα ἔθιμα καὶ τὴν ἀνοικτόκαρδη διάθεση τοῦ πάντα πρόσχαρου Συμιακοῦ, ἦταν ἡ περίοδος, ποὺ ἡ χαρούμενη ἀτμόσφαιρα τοῦ νησιοῦ τίς μεγάλες αὐτὲς μέρες τῆς Χριστιανοσύνης γέμιζε μὲ τοὺς πλούσιους θησαυροὺς τῆς συμαϊκῆς ψυχῆς¹.

1. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἐκφράζω τίς πὺδ θερμές μου εὐχαριστίες στὸν κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ γιὰ τὴν πολὺτιμη προσφορά του στὴν ἀρτιώτερη παρουσίαση τῆς ἡθογραφικῆς μου αὐτῆς ἐργασίας.

